

MONUMENTA AERE PERENNIORA

TOMASZ PALMIRSKI

Uniwersytet Jagielloński
<https://orcid.org/0000-0002-5916-7089>
palmirski@interia.pl

KAMIL SORKA

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie
<https://orcid.org/0000-0002-0681-2865>
kamilsorka@gmail.comNOVELLAE IUSTINIANI. NOV. 127, NOV. 167
ORAZ NOV. 168
TEKST – TŁUMACZENIE – KOMENTARZ

Cesarz Justynian Wielki jest znany jako jeden z największych prawodawców w historii. Na jego wielkie dzieło składają się *Digesta* (wybór z pism jurystów klasycznych), *Kodeks* (rozporządzenia cesarskie) oraz *Instytucje* (podręcznik dla studentów prawa). Prace nad nimi trwały łącznie od 528 do 534 roku. Całość kompilacji justyniańskiej stanowiła podsumowanie i syntezę dorobku antycznego prawa oraz prawoznawstwa rzymskiego. Justynian nie miał jednak wątpliwości, że prawo nie może pozostawać w miejscu wobec zmieniających się okoliczności. W czasie swojego długiego panowania (lata 527-565) nie zaprzestał dalszej obfitej działalności prawotwórczej, wprowadzając wiele innowacji zarówno w zakresie prawa publicznego, jak i prywatnego. Owe rozporządzenia cesarskie późniejsze

od kompilacji były określane jako „nowe prawa” – *novellae constitutiones*. Sam cesarz już w akcie wprowadzającym w życie *Kodeks* zapowiadał uzupełnianie swoich poprzednich rozporządzeń przez nowe, a nawet zamierzał ułożyć kolejny oficjalny zbiór prawa złożony z nowych aktów prawnych (*Cordi* § 4). W rzeczywistości nigdy nie doszło do urzędowej akcji wydania późniejszych rozporządzeń Justyniana.

Nie oznacza to bynajmniej, że akty te popadły w zapomnienie. Zachowało się bowiem kilka prywatnych zbiorów Nowel. Chronologicznie pierwszym takim zbiorem były *Epitome Iuliani* (124 nowe). Został sporządzony jeszcze za panowania cesarza Justyniana przez konstantynopolińskiego profesora prawa Juliana na potrzeby łacińskojęzycznych studentów prawa w Italii. *Epitome Iuliani* przekazuje nowele łacińskie w oryginale, natomiast nowele greckie w tłumaczeniu (czy raczej streszczeniu) łacińskim. Zbiór ten znany był na Zachodzie i cieszył się dużą popularnością ze względu na łacińską szatę językową. Inny zbiór Nowel (tzw. *Authenticum*, 134 nowe), również sporządzony w całości w języku łacińskim, powstał jeszcze w VI wieku w Italii, ale został odkryty przez glosatorów dopiero w XII wieku. Błędnie został przez nich uznany za autentyczny tekst Nowel w przeciwieństwie do używanych wcześniej *Epitome Iuliani* – stąd właśnie określenie *Authenticum*. Zbiór ten szybko został uznany przez uczonych za *versio vulgata* i dzisiaj dysponujemy licznymi jego rękopisami.

Z kolei w Cesarstwie Bizantyńskim ostatecznie ukształtował się za panowania Tyberiusza II (lata 578-582) tzw. grecki zbiór Nowel, zwyczajowo określany jako „zbiór 168 Nowel”. W przeciwieństwie do omówionych wyżej szeroko obejmował on nowele greckie w ich oryginalnej wersji językowej. Natomiast nowele łacińskie podaje jedynie w streszczeniu greckim. Zbiór ten dotarł na Zachód dopiero w XIII wieku. Trudno przecenić znaczenie greckiego zbioru Nowel, jeśli przypomnieć, że zdecydowana ich większość została pierwotnie zredagowana właśnie w języku greckim. Paradoksalnie więc grecki zbiór Nowel, mimo że powstał nieco później niż *Epitome Iuliani* oraz *Authenticum*, przedstawia większą wartość dla odczytania pierwotnego brzmienia rozporządzeń Justyniana. Współczesna wersja greckiego zbioru Nowel została przekazana głównie za pośrednictwem dwóch rękopisów – weneckiego

(*Codex Marcianus* – okreśłany tak, dlatego że w momencie badania znajdował się w Katedrze św. Marka w Wenecji) oraz florenckiego (*Codex Laurentianus*). *Codex Marcianus* powstał prawdopodobnie około końca XII wieku i jest uważany za bardziej wartościowy z punktu widzenia rekonstrukcji tekstu. *Codex Laurentianus* powstał bowiem znacznie później, dopiero w XIV wieku, i został w dużej mierze zepsuty z powodu nadmiernych ingerencji kolejnych kopistów.

Wreszcie 13 kolejnych nowel, które nie znalazły się w żadnym z powyższych dużych zbiorów, zostało przekazane w dodatku zamieszczonym w tzw. rękopisie weneckim greckiego zbioru Nowel. Ów krótki dodatek określa się tradycyjnie jako *Edicta Iustiniani*. Istnieje także kilka pomniejszych zbiorów Nowel (*Epitome Athanasii*, *Epitome Theodori*), jednak pozostają one zależne od greckiego zbioru Nowel. Na podstawie zatem zachowanych rękopisów *Epitome Iuliani*, *Authenticum* oraz greckiego zbioru Nowel wraz z *Edicta Iustiniani* nauka prawa rzymskiego podejmuje wysiłki w kierunku rekonstrukcji pierwotnego całościowego brzmienia Nowel Justyniana.

Pierwsze drukowane edycje Nowel oparte były oczywiście na cieszącym się powszechnym uznaniem *Authenticum*. Zmianę przyniósł renesans. Haloander w 1531 roku po raz pierwszy wydał drukowaną wersję greckiego zbioru Nowel. Jego wydanie jest ważne ze względu na ustalenie kolejności nowel i dołączenie appendixu zawierającego *Edicta Iustiniani*. W 1571 roku Contius, który w 1559 roku opublikował osobne wydanie drukowane Nowel na podstawie *Authenticum*, wydał całość *Corpus Iuris Civilis*, przy czym edycję Nowel oparł zarówno na *Authenticum*, jak i na greckim zbiorze Nowel. W wiekach XVII i XVIII ukazały się kolejne liczne wydania Nowel, ale w tym okresie nie poczyniono większych postępów w krytyce tekstowej. Dopiero gwałtowny rozwój nauki prawa rzymskiego i paleografii w XIX wieku doprowadziły do powstania znacznie poprawionych tekstów i kilku krytycznych wydań trzech tradycji rękopiśmiennych Nowel. Ukończona w 1843 roku edycja *Corpus Iuris Civilis* braci Kriegel niestety nie wykorzystała postępu, jaki się dokonał w zakresie krytyki tekstu, i nie spełniła oczekiwań środowiska naukowego.

Authenticum doczekało się pierwszego nowoczesnego, krytycznego opracowania mniej więcej w tym samym czasie (lata 1846-1851), kiedy to Gustav Heimbach przygotował jego edycję, opartą na wydaniu paryskim Contiusa z 1559 roku. Z kolei krytyczne wydanie *Epitome Iuliani* pojawiło się dopiero w 1873 roku za sprawą prac Gustava Friedricha Hänela. W 1881 roku Karl Eduard Zachariä von Lingenthal wydał grecki zbiór Nowel, w którym zaproponował całościową, nowatorską koncepcję datowania nowel.

Metodyczne opracowanie poszczególnych tradycji tekstualnych dało asumpt do wydania w 1895 roku edycji krytycznej Nowel justyniańskich. Wersja ta stanowi część monumentalnej *editio stereotypa* dla całości *Corpus iuris civilis* pod redakcją Theodora Mommsena i Paula Krügera. Praca nad krytycznym wydaniem Nowel została rozpoczęta przez Rudolfa Schoella, zaś po jego śmierci w 1893 roku podjęta i zakończona przez Wilhelma Krolla. Wydanie to pozwala na wielopłaszczyznową lekturę Nowel. Ich tekst został wydrukowany równolegle w dwóch kolumnach, przy czym pierwsza zawiera oryginalny tekst grecki w ślad za greckim zbiorem Nowel, zaś druga kolumna – łacińską wersję opartą na *Authenticum* w zakresie, w jakim pokrywa się z greckim zbiorem Nowel. Pod tekstem znajduje się natomiast łacińskie tłumaczenie tekstu greckiego zaproponowane przez wydawców. Aneks wydania krytycznego zawiera *Edicta Iustiniani* oraz kilka rozproszonych nowel, które nie znalazły się w większych zbiorach.

Powszechnie uważa się, że wersja R. Schoella i W. Krolla stanowi kamień milowy w procesie ustalania oryginalnego tekstu Nowel Justyniana i stanowi miarodajny przedmiot badań. Stereotypowe wydanie *Corpus Iuris Civilis*, którego jest częścią, stało się wydaniem standardowym, często przedrukowywanym. Należy przy tym uznać, że starsze wydania Nowel mogą mieć dzisiaj znaczenie wyłącznie pomocnicze. Nie znaczy to bynajmniej, że wcześniejsze badania i edycje były bezwartościowe. Wręcz przeciwnie: jak wskazano, wydanie krytyczne zawdzięcza swoją wartość temu, że opierało się na wcześniejszych studiach szczegółowych nad *Epitome Iuliani*, *Authenticum* i greckim zbiorem Nowel. Jako takie korzysta ono z wcześniejszych prac i w rzeczywistości jest ich ukoronowaniem.

Podstawą tłumaczenia na język polski oraz odnośnego komentarza będzie oczywiście wydanie krytyczne R. Schoella i W. Krolla.

Jeśli chodzi o zawartość merytoryczną, Nowele zawierają bardzo bogaty materiał normatywny. Stanowią przy tym zbiór uszeregowany czysto chronologicznie, zatem nie ma tutaj mowy o podziale rzeczowym. Przeważnie materiał dotyczy rozmaitych zagadnień z dziedziny prawa administracyjnego, finansowego oraz kościelnego. Dzięki temu Nowele stanowią bezcenne źródło informacji dla historyków starożytności oraz bizantynologów przy poznaniu struktury i sposobów działania administracji państwa wschodniorzymskiego. Niemniej Nowele stanowią ważny przedmiot badań dla znawców prawa prywatnego rzymskiego i bizantyńskiego. Niektóre ze swoich nowel Justynian poświęcił bowiem ważnym innowacjom w tej dziedzinie, szczególnie w zakresie prawa spadkowego, rodzinnego i małżeńskiego. Przykładowo słynna nowela 118 zupełnie zmodyfikowała porządek dziedziczenia beztestamentowego, zrównując dziedziczenie po mężczyźnie z dziedziczeniem po kobiecie. W ten sposób Justynian ostatecznie zmienił prawny model rodziny rzymskiej z tej opartej na więzi prawnej (agnacja) na tę opartą na więzach krwi (kognacja). Dalsze modyfikacje porządku dziedziczenia beztestamentowego wprowadziła nowela 127. Innowacje prawa prywatnego zawarte w poszczególnych Nowelach justyniańskich jednostkowo dotyczyły także innych dziedzin prawa. Zmiany dotknęły więc postępowania cywilnego: wszak żaden tekst prawa rzymskiego nie zawiera tak obszernych uwag na temat sędziowskiej oceny dowodowej, jak nowela 73 w zakresie dokumentów pisemnych oraz nowela 90 w zakresie zeznań świadków. Podobne przykłady można mnożyć. Wobec braku przedmiotowej systematyki wewnątrz Nowel każdą z nich należy traktować indywidualnie jako unikalną regulację dotyczącą konkretnego problemu prawnego.

Nowele Justyniana cechują się konkretną ustandaryzowaną formą. Na początku każdej znajduje się inskrypcja wskazująca, do kogo nowela jest adresowana, wraz z tytułem tej osoby, oraz deklaracja, że pochodzi ona od cesarza. Dalej następuje często bardzo obszerna treść konkretnej noweli. Zawartość rozporządzeń cesarskich została bowiem przekazana *in extenso* – inaczej niż w *Kodeksie*, gdzie zamieszczono jedynie samą

istotę danego rozstrzygnięcia prawnego. I w końcu epilog (zakończenie), skierowany do adresatów. W epilogu cesarz polecał adresatom noweli, w jaki sposób i komu powinni podać do wiadomości jej treść, a także kiedy powinna wejść ona w życie. Na końcu każdej noweli znajduje się, co do zasady, również data jej wydania. Datowanie było zresztą często usuwane z rękopisów, a jego współczesne odtworzenie wymagało wielu badań.

Za podstawę źródłową prezentowanego przekładu przyjęto wzorcową redakcję R. Schoella i W. Krolla w wersji opublikowanej w trzecim tomie pierwszego powojennego wydania *Corpus Iuris Civilis* (Weidemann, Berlin 1954, wyd. 6), w przedruku z 2005 roku. Decyzje o kształcie tłumaczenia w przypadkach, które mimo wszystko budziły wątpliwości, podejmowano zgodnie z aktualnymi poglądami nauki romanistycznej.

Jego autorzy kierowali się w swojej pracy zasadami przyjętymi przez nich wcześniej w przekładzie wspomnianych wyżej części wielkiej kodyfikacji cesarza Justyniana. Jest jasne, że jedną z naczelnych wartości pracy translatorskiej (najważniejszą w przypadku pracy naukowej) jest wierność przekładu. Jak ją jednak rozumieć? Przed tłumaczem staje delikatne zadanie wyważenia tzw. ekwiwalentności statycznej (dosłowność) i dynamicznej (zrozumiałość i naturalność w języku docelowym). Trzeba tutaj wziąć pod uwagę charakter Nowel justyniańskich jako tekstów przede wszystkim normatywnych, o wysoce wyspecjalizowanym słownictwie technicznym. Istotne jest zatem precyzyjne i konsekwentne oddanie greckiej terminologii prawniczej. Ponadto celem przekładu jest udostępnienie polskiemu badaczowi, niewładającemu w wystarczającym stopniu językiem oryginału, takiej wersji tekstu, która pozwoli mu na lekturę możliwie „blisko źródła”. Dlatego też wydaje się, że sensownym wyborem w takim przypadku jest zasadnicza dosłowność przekładu, nienaruszająca przy tym zasad języka polskiego jako języka docelowego. Tym samym przy zachowaniu formalnej zgodności przekładu z oryginałem dopuszcza się wprowadzenie zmian, jeśli są konieczne do zachowania standardów języka przekładu i komunikatywności tłumaczenia. Dotyczy to w szczególności wyrażen idiomatycznych.

Trzeba przy tym zaznaczyć, że Nowele pełnią też częściowo inną rolę. Nie są jedynie środkiem przekazu informacji o treści prawa. Są

w dużym stopniu środkiem perswazji retorycznej ze strony władzy. Od strony formalnej widać to w zretoryzowanej strukturze językowej czy skomplikowanej składni. W rzadkich przypadkach, dla łatwiejszego zrozumienia lub utrzymania toku wypowiedzi uzupełniono tłumaczenie o słowa lub wyrażenia, które nie miały odpowiednika w oryginale, lecz na którego potrzebę wskazywał polski kontekst. Pochodzące od tłumaczy uzupełnienia ujęte są w tekście w nawiasach trójkątnych.

Najważniejsze z problemów translatorskich związanych z prawnym charakterem źródła i brakiem wzorców wśród polskich przekładów dotyczyły fachowej terminologii technicznej. Jest to zrozumiałe, gdy w grę wchodzi wąskie znaczenia specjalistyczne i brak wspólnych substratów pojęciowych, z uwagi na to, że społeczeństwa „obu języków” nie rozwijały się ani podobnie, ani równolegle, zaś oryginał dzieli od przekładu wiele stuleci. Problem nasila się, gdy tłumaczy się regulacje stosunków społecznych, które dziś nie występują, w realiach, które są niezrozumiałe dla nieprzygotowanego czytelnika. W licznych przypadkach język polski nie posiada odpowiedników greckich terminów, a pojęcia trzeba rekonstruować. Dla lepszego zrozumienia kwestii określanej terminem obcym zasobowi leksykalnemu języka polskiego decydowano się jednak niekiedy na tłumaczenie opisowe.

W stosunku do powszechnie znanych nazw własnych osób i miejsc przyjęto ich spolszczone odpowiedniki, zwłaszcza jeśli występują w takiej formie także w piśmiennictwie innego typu. Imiona, które w języku polskim pojawiają się tylko w opracowaniach historycznych, pozostawiono natomiast w wersji źródłowej. W tym zakresie również kierowano się wytycznymi przyjętymi w polskim przekładzie pozostałych części kodyfikacji justyniańskiej.

ΡΕΖ

ΠΕΡΙ ΑΔΕΛΦΟΠΑΙΔΩΝ ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΥΝΤΩΝ ΑΜΑ ΤΟΙΣ
ΑΝΙΟΥΣΙ, ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΕΤΕΡΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Βάσσω τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπάρχῳ πραιτωρίων.

<Προοίμιον.> Τοὺς ἡμετέρους νόμους ἐπανορθοῦν ἡμεῖς οὐκ ὀκνοῦμεν, πανταχοῦ τὸ συμφέρον τοῖς ὑπηκόοις εὐρίσκειν βουλόμενοι. μεμνήμεθα τοίνυν γράψαντες νόμον, δι' οὗ παρεκελευσάμεθα, ἵνα εἴ τις τελευτήσῃ καταλιπὼν ἀδελφούς καὶ παῖδας ἐτέρου προτελευτήσαντος ἀδελφοῦ, <καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀδελφῶν καὶ οἱ τοῦ προτελευτήσαντος ἀδελφοῦ> παῖδες πρὸς τὴν κληρονομίαν καλοῦνται τὴν πατρῶαν ὑπείσιόντες τάξιν καὶ τὴν ἐκείνου κομιζόμενοι μοῖραν· εἰ δὲ ὁ τελευτήσας καταλίποι τῶν ἀνιόντων τινὰ καὶ ἀδελφούς ἐξ ἐκατέρων γονέων συναπτομένους αὐτῷ καὶ παῖδας ἐκ προτελευτήσαντος ἀδελφοῦ, τοὺς μὲν ἀδελφούς ἐκελεύσαμεν διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου μετὰ τῶν γονέων καλεῖσθαι, τοὺς δὲ ἀδελφόπαιδας ἀπεκλείσαμεν.

CAPUT I

Ταῦτα τοίνυν δικαίως ἐπανορθοῦντες θεσπίζομεν, ἵνα εἴ τις τελευτήσας καταλείψει τῶν ἀνιόντων τινὰ καὶ ἀδελφούς δυναμένους μετὰ τῶν γονέων καλεῖσθαι καὶ ἐτέρου ἀδελφοῦ προτελευτήσαντος παῖδας, μετὰ τῶν ἀνιόντων καὶ τῶν ἀδελφῶν καλῶνται καὶ οἱ τοῦ προτελευτήσαντος ἀδελφοῦ παῖδες, καὶ τοσαύτην λαμβάνωσι μοῖραν, ὅσην ἡμελλεν ὁ αὐτῶν πατὴρ κομίζεσθαι εἰ περιῇν. ταῦτα δὲ θεσπίζομεν περὶ ἐκείνων τῶν ἀδελφοπαίδων ὧν ὁ πατὴρ ἐξ ἐκατέρου γονέως συνήπτετο τῷ τελευτήσαντι, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν οἶαν αὐτοῖς δεδώκαμεν τάξιν ὅτε μετὰ μόνων καλοῦνται τῶν ἀδελφῶν, ταύτην αὐτοὺς ἔχειν κελεύομεν καὶ ὅτε μετὰ τῶν ἀδελφῶν καλοῦνται τῶν ἀνιόντων τινὲς πρὸς τὸν κληρον.

CAPUT II

Κάκεινό γε μὴν ἄξιον ἐπανορθώσεώς τινος εἶναι νομίζοντες, μέρος αὐτοῦ παρόντος ποιούμεθα νόμου. ἐξ αὐτῆς γὰρ τῆς τῶν πραγμάτων εὐρίσκοντες πείρας ἀναγκαῖον εἶναι ταῖς γυναιξὶ πραττομένων ὑπομνημάτων τὰς πρὸ τῶν γάμων δωρεὰς ἐμφανίζεσθαι, ἵνα κἂν εἰ τῶν πρωτοτύπων συμβολαίων ἐκπέσοιεν, πρόχειροι διὰ τῶν ὑπομνημάτων

127

O TYM, ŻE DZIECI RODZEŃSTWA DZIEDZICZĄ RAZEM
Z INNYMI WSTĘPNYMI I O INNYCH KWESTIACH

Ten sam cesarz do najdostojniejszego prefekta pretorium Bassusa.

Wstęp. Nie wahamy się poprawić naszych praw, chcąc w każdym przypadku szukać tego, co pożyteczne dla poddanych. Pamiętamy zatem, że napisaliśmy prawo (Nov. 118), na mocy którego nakazaliśmy, że jeśli dana osoba umrze, pozostawiając rodzeństwo i dzieci innego wcześniej zmarłego brata lub siostry, również dzieci zmarłego wcześniej brata lub siostry, na podobieństwo <pozostałego przy życiu> rodzeństwa <spadkodawcy>, są powołane do spadku, wchodząc w miejsce swojego rodzica i nabywając jego udział. Jeżeli jednak zmarły pozostawiłby któregoś ze wstępnych oraz rodzeństwo, spokrewnione z nim przez obydwu rodziców, a także dzieci pochodzące od zmarłego wcześniej brata lub siostry, to na mocy tego samego prawa (noweli) nakazaliśmy, aby rodzeństwo było powołane wraz ze wstępnymi, natomiast <od dziedziczenia> wykluczaliśmy dzieci <zmarłego wcześniej> brata lub siostry.

Rozdział 1

Słusznie zatem korygując to, postanawiamy, że jeżeli jakaś osoba zmarła pozostawi któregoś ze wstępnych i rodzeństwo, które może być powołane <do spadku> wraz ze wstępnymi, a także dzieci innego zmarłego wcześniej brata lub siostry, to także i dzieci zmarłego wcześniej brata lub siostry zostaną powołane wraz ze wstępnymi i <żyjącym> rodzeństwem, i otrzymają taki udział <w spadku>, jaki otrzymałby ich rodzic, gdyby nadal żył. Powyższe postanawiamy jednak <tylko> w stosunku do tych dzieci brata lub siostry, których rodzic był spokrewniony ze spadkodawcą przez oboje rodziców. Krótko mówiąc, nakazujemy, aby <wówczas, gdy są> powoływane do spadku wraz z rodzeństwem i wstępnymi, zajmowały tę samą pozycję, jaką im daliśmy, gdy są powołani tylko z rodzeństwem.

αὐταῖς αἱ περὶ τοῦ γάμου συστάσεις ὑπάρχοιεν, θεσπίζομεν ἀνάγκην ἔχειν τοὺς ἄνδρας αὐτοὺς ἢ καὶ τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν πρὸ γάμου ἥτοι διὰ γάμον δωρεὰς καταγράφοντας, ἐὰν φ' χρυσῶν ὑπερβαίνει ποσότητα, ἐμφανίζειν ταύτην πραττομένων ὑπομνημάτων ἐπὶ μὲν τῆς βασιλίδος πόλεως παρὰ τῷ μαγίστρῳ τῶν κήνσων, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις παρὰ τῷ τῆς πόλεως ἐκάστης ἐκδίκῳ ἢ παρ' οἷς ὅλως τὰ τοιαῦτα ὑπομνήματα συνίστασθαι δύναται. εἰ δὲ μὴ ἐμφανίσουσι ταύτας, ὅσον μὲν πρὸς τὸ μέρος τῆς γυναικὸς καὶ οὕτως αὐτὰς ἐρρῶσθαι κελεύομεν, καὶ εἰ καιρὸς γένηται τῆς ἀπαιτήσεως τῆς δωρεᾶς ἢ καὶ μέρους αὐτῆς, μὴ ἀντικεῖσθαι τῇ γυναικὶ τὸ μὴ ἐμφανισθῆναι τὴν δωρεάν. εἰ δὲ τὰ τῶν προικῶν σύμφωνα καὶ αἱ τούτων ἀποβάσεις τῷ μέρει τοῦ ἀνδρὸς δῶ τὴν ἀπαίτησιν τῆς προικὸς ἢ καὶ μέρους αὐτῆς, οὐδεμίαν αὐτὸν ἔχειν κελεύομεν ἀγωγὴν, ἐὰν μὴ τὴν δωρεάν ἐνεφάνισε πραττομένων ὑπομνημάτων ὡς εἴρηται. τὸ γὰρ τῶν ἀνδρῶν ἐχόντων ἐξουσίαν τοῦ ἐμφανίζειν τὰς δωρεὰς τὸν ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐμφανισθῆναι κίνδυνον ταῖς γυναιξὶν ἐπικεῖσθαι ἄτοπον ἡμῖν εἶναι δοκεῖ.

CAPUT III

Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰς γυναῖκας τὰς εἰς δεῦτερον γάμον οὐκ ἐρχομένας προτιμήσεώς τινος ἀξίας παρὰ τὰς δευτερογαμούσας εἶναι νομίζομεν, θεσπίζομεν, εἴ τις ἀποβαλλομένη τὸν ἄνδρα ἐτέρων ἀπόσχοιτο γάμων, ἔχειν μὲν αὐτὴν τὴν χρῆσιν τῆς πρὸ γάμου δωρεᾶς, καθὰ καὶ πρότερον ἐθεσπίσαμεν, ἔχειν δὲ αὐτὴν καὶ δεσποτείας τοσοῦτον ὅσον ἢ πρὸς τοὺς παῖδας ἀναλογία ποιεῖ, ἵνα κατὰ τὸν τῆς δεσποτείας λόγον ἐνὸς καὶ αὐτῇ παιδὸς πρόσωπον ἔχειν δοκῇ. ταῦτα δὲ κρατεῖν οὐκ ἐπὶ μητέρων μόνον κελεύομεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πατέρων καὶ τῶν ἄλλων ἀνιόντων βουλόμεθα τῶν εἰς δευτέρους γάμους οὐκ ἐρχομένων.

CAPUT IV

Ἐπειδὴ δὲ ἀπηγορεύσαμεν πρῶν δι' ἡμετέρου νόμου τοῖς τε ἀνδράσι καὶ ταῖς γυναιξὶ ρεπούδια πέμπειν καὶ διαλύειν τοὺς γάμους, πλὴν εἰ μή τίς ἐστιν αἰτία τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ γνωριζομένη, καὶ ποινὰς τοῖς τοῦτο τολμῶσι ποιεῖν ἀνδράσι τε καὶ γυναιξὶν ἐπεθήκαμεν παραλλαγὴν τινα περὶ τὰς ποινὰς τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς ποιησάμενοι, πρὸς τὸ κάλλιον τοῦτο μεταποιοῦντες θεσπίζομεν, μηδεμίαν εἶναι διαφορὰν τὸ

Rozdział 2

Uważamy, że pewnej poprawy warta jest także inna kwestia i <dlatego, odnośnie regulacje> czynimy częścią niniejszego prawa. Samo praktyczne doświadczenie nauczyło nas bowiem, że jest rzeczą konieczną, aby darowizny przedmałżeńskie dla kobiet były odnotowywane w urzędowych protokołach, tak aby nawet w przypadku zagubienia oryginalnych dokumentów, co bez wątpienia się zdarza, miały gotowy dowód zawarcia małżeństwa. I postanawiamy, że jeśli sami mężczyźni lub inne osoby za nich spisują darowizny przedmałżeńskie lub te dawane z powodu małżeństwa, a ich wartość przenosi kwotę pięciuset solidów, powinni je zarejestrować z wpisem do protokołu, w tym cesarskim mieście (Konstantynopol) przed urzędnikiem zwanym *magister census*, natomiast w prowincjach przed obrońcą obywateli (*defensor civitatis*) lub inną osobą, która ma prawo do sporządzania takich dokumentów. Jeżeli ich nie zarejestrują, to w odniesieniu do udziału należnego kobiecie nakazujemy, aby nawet tak dokonane darowizny były skuteczne, a gdy nadejdzie termin wymagalności darowizny lub jej części, fakt niezarejestrowania jej nie może zostać przeciwstawiony <żądaniu> kobiety. Jeżeli jednak dokumenty posagowe i ich skutki prawne dają mężowi prawo do domagania się posagu lub jego części, to nakazujemy, że nie będzie mu przysługiwała żadna skarga, jeśli nie zarejestrował darowizny z wpisem do protokołu w sposób, o którym była mowa wyżej. Skoro bowiem to mężom przysługuje uprawnienie do rejestrowania darowizn, wydaje nam się niewłaściwe, aby ryzyko związane z brakiem rejestracji obciążało żony.

Rozdział 3

Ponieważ uważamy ponadto, że kobiety, które nie wychodzą po raz drugi za mąż, zasługują na danie im pierwszeństwa (uprzywilejowanej pozycji) przed tymi, które to czynią, postanawiamy, że jeśli którakolwiek kobieta po stracie męża nie wyjdzie ponownie za mąż, będzie miała nie tylko prawo użytkowania darowizny przedmałżeńskiej, jak już wcześniej postanowiliśmy, lecz dysponuje ona także wraz z dziećmi proporcjonalną częścią jej własności, tak że przy obliczaniu <należnego jej udziału> ona sama będzie uważana za jedno z dzieci. Nakazujemy wszelako,

γε ἐπὶ ταῖς ποιναῖς μεταξὺ ἀνδρὸς τε καὶ γυναικὸς τοῦτο τολμώντων, ἀλλὰ ταῖς αὐταῖς ποιναῖς ταῖς κατὰ τῶν γυναικῶν παρ' ἡμῶν ὀρισθείσαις, ἐπειδὴν χωρὶς αἰτίας τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ γνωριζομένης τὰ συνοικέσια λύσωσι, τοὺς ἄνδρας ὑπάγεσθαι τοὺς τοῦτο τολμώντας, καὶ ὁμοίας εἶναι τὰς ποινὰς ἐπὶ τε ἀνδρὸς καὶ γυναικός. ἐπὶ γὰρ ἀμαρτήματος ἴσου παραπλησίας αὐτοῖς ἐπικεῖσθαι καὶ τὰς ποινὰς δίκαιον ἐνομίσαμεν εἶναι.

<Επίλογος.> Τὸν παρόντα τοίνυν γενικὸν ἡμῶν νόμον δῆλον ἢ σὴ ἐνδοξότης ποιήσῃ διὰ τῶν συνειθισμένων ιδίκτων τοῖς τε τὴν μεγάλην ταύτην οἰκοῦσι πόλιν τοῖς τε τὰς ἐπαρχίας οἰκοῦσιν, ὥστε μηδένα τῶν πάντων τὰ ἐπὶ σωτηρίᾳ κοινῇ νενομοθετημένα παρ' ἡμῶν ἀγνοῆσαι. Dat. k. Sept. CP. imp. dn. Iustiniani pp. Aug. anno XXII post cons. Basilii vc. anno VII Ind. XI.

aby odnosiło się to nie tylko do matek, ale chcemy <objąć> także ojców i innych wstępnych, którzy nie zawierają kolejnego małżeństwa.

Rozdział 4

W wydanym przez Nas niedawno prawie (Nov. 117) zabroniliśmy mężom oraz żonom dokonywania jednostronnego rozwodu i kończenia <w ten sposób> małżeństwa, chyba że z powodu uznanego w naszym prawie, i nałożyliśmy kary na mężów i żony, którzy odważyliby się to uczynić, dokonując jednak rozróżnienia w karze wymierzanej mężowi i żonie. Zmieniając to na lepsze, postanawiamy, że nie będzie żadnego rozróżnienia w karze wymierzanej mężowi i żonie, którzy się tego dopuszczą, lecz ta sama kara, która jest przez nas przewidziana wobec kobiet, które rozwiązują małżeństwo bez istnienia powodu uznanego w naszym prawie, zostanie wymierzona mężom, którzy ośmielą się to zrobić, a kara dla męża i żony będzie taka sama. Uznaliśmy bowiem za słuszne, aby za ten sam występki groziły podobne kary.

Zakończenie. Twoja Znakomitość sprawi zatem, że nasze obecne ogólnie <obowiązujące> prawo będzie znane poprzez zwyczajowe edykty, zarówno mieszkańcom tego wielkiego miasta (Konstantynopol), jak i mieszkańcom prowincji, aby spośród ich wszystkich nikt nie był nieświadomy tego, co zostało przez nas postanowione dla wspólnego dobra.

Dane w Kalendy wrześniowe w Konstantynopolu w dwudziestym drugim roku rządów Pana naszego cesarza Justyniana, na zawsze świętego i dostojnego, w siódmym roku po konsulacie męża najznakomitszego Basiliusa i w jedenastym roku z bieżącego piętnastoletniego cyklu podatkowego (1 września 548 roku).

Ad Nov. 127 praef.

Adresatem tej noweli jest Flavius Comitas Theodorus Bassus, wysokiej rangi urzędnik żyjący w czasach Justyniana. W 541 roku był zastępcą prefekta prefektury Wschodu Jana z Kapadocji, by następnie, w 548 roku, stanąć na jej czele. Co niezwykle, rzymski historyk Prokopiusz z Cezarei chwali go za uczciwość i twierdzi, że Bassus był jednym

z dwóch prefektów swoich czasów, którzy odmówili wykorzystania piastowanego przez siebie urzędu dla osobistego wzbogacenia się, co ostatecznie doprowadziło go do upadku. Jego imię pojawia się również w dokumentach pochodzących z tamtego okresu, w tym w nowelach Justyniana (zob. niżej Nov. 167).

Ad Nov. 127,1

Dziedziczenie w klasie II spadkobierców *ab intestato* opisane we wspomnianej wyżej Nov. 118 obejmowało jedynie wstępnych oraz rodzonych braci i siostry zmarłego. Justynian bowiem wyraźnie wykluczył od możliwości dziedziczenia w tej klasie w zbiegu z wyżej wymienionymi również dzieci wcześniej zmarłego brata lub siostry spadkodawcy. Ten porządek został jednak zmieniony komentowaną nowelą, w której ci ostatni zostali dopuszczeni do dziedziczenia w zbiegu ze wstępnymi i rodzeństwem spadkodawcy. Przy czym do dziedziczenia zostały powołane jedynie dzieci rodzeństwa rodzonego. Rodzeństwo przyrodnie oraz pochodzące od niego dzieci dziedziczą bowiem nadal według norm ustanowionych w Nov. 118, a zatem w klasie III. Wydaje się również, że Nov. 127 wyklucza od dziedziczenia w zbiegu z rodzeństwem rodzonym oraz wstępnymi wnuki pochodzące od zmarłego wcześniej brata lub siostry. W ten sposób dziedziczenie w klasie II staje się podobne do modelu przyjętego we wspomnianej wyżej klasie III spadkobierców *ab intestato*, w której dziedziczenie zstępnych rodzeństwa ograniczone zostało do dzieci.

Ad Nov. 127,2

Do czasów panowania Konstantyna Wielkiego nie istniał system jawności darowizn. Dopiero bowiem wspomniany cesarz nakazał, aby wszystkie darowizny, pod rygorem nieważności, sporządzane były przed świadkami w formie pisemnego dokumentu, a następnie (po faktycznym przekazaniu przedmiotu darowizny) wpisywane do specjalnego rejestru, prowadzonego przez urzędników cesarskich. Powyższe miało na celu, z jednej strony, chronić obdarowanego, z drugiej, zabezpieczać interes fiskalny państwa. W prawie justyniańskim stan ten uległ zmianie. Mianowicie z owej urzędowej rejestracji zwolnione były darowizny,

początkowo o wartości do 300, potem do 500 solidów oraz pewne darowizny bez względu na wartość (na przykład darowizny dokonywane przez cesarza albo na jego rzecz). W komentowanym fragmencie mowa jest natomiast o tym, że brak rejestracji zarówno *donatio ante nuptias*, jak i *donatio propter nuptias*, w przypadku gdy wartość tych darowizn przekroczy 500 solidów, nie powoduje ich nieważności (i stąd mogą być dochodzone przez obdarowane nimi kobiety), a jedynie pewne negatywne skutki dla darujących mężczyzn (na których ciąży obowiązek dokonania rejestracji), w przypadku gdyby chcieli oni dochodzić w przyszłości ustanowionego na ich rzecz posagu lub jego części. Skoro bowiem obowiązek i faktyczna możliwość dokonania rejestracji spoczywa wyłącznie na mężczyznach, nie byłoby właściwe, aby skutki ich zaniechań dotyczyły obdarowane kobiety. Jeżeli rejestracja miała być dokonana w Konstantynopolu, właściwym urzędnikiem do sporządzenia protokołu tej czynności był *magister census*, wchodzący w skład personelu urzędniczego prefekta miasta. Do jego kompetencji należały również sprawy podatkowe dotyczące osób stanu senatorskiego oraz dokonywanie otwarcia testamentów. Natomiast na prowincji rejestracji należało dokonać przed obrońcą obywateli (*defensor civitatis*), urzędnikiem, który początkowo miał ich chronić przed uciskiem władz państwowych i miejskich, by potem stać się jedynie narzędziem w ręku tych ostatnich (między innymi należało do niego sądownictwo w pewnych drobnych sprawach). Szerzej o jego kompetencjach w czasach justyniańskich mowa jest w Nov. 15 z 535 roku.

Ad Nov. 127,3

Darowizny między małżonkami (*donationes inter virum et uxorem*), w okresie przedjustyniańskim, były co do zasady zakazane. Stąd darowizna na rzecz przyszłej żony musiała być dokonana przed zawarciem małżeństwa (*donatio ante nuptias*). Instytucja ta pojawiła się w praktyce rzymskiej dopiero w czasach Konstantyna Wielkiego (częściowo pod wpływem praw wschodnich). Wówczas jednak brak było wyraźnych regulacji prawnych, które by jej dotyczyły (zasady, którymi rządziła się owa darowizna, były raczej założone i wynikały z praktyki, być może nawet jako milcząco zastrzeżona treść takiej umowy). Ponieważ w tym

czasie głównym celem tej darowizny było przyczynienie się męża do ponoszenia ciężarów związanych z małżeństwem i zaopatrzenia żony na wypadek owdowienia lub rozwodu zawinionego przez męża, w tych przypadkach rozwiązania małżeństwa *donatio ante nuptias* pozostawała przy żonie. Natomiast gdy małżeństwo kończyło się wskutek śmierci żony, darowizna ta przypadała prawdopodobnie mężowi. Z biegiem czasu, zwłaszcza w zachodniej części cesarstwa, rosły stopniowo prawa przysługujące pozostałym z takiego małżeństwa wspólnym dzieciom, które początkowo pod pewnymi warunkami, a potem i bez nich, nabywały własność takiej darowizny (natomiast rodzic, któremu wcześniej ona przysługiwała, obecnie miał jedynie jej użytkowanie – *ususfructus*). Stan taki uległ zmianie dopiero w prawie justyniańskim. Przede wszystkim, wedle Justyniana, darowizna taka mogła być również dokonana po zawarciu małżeństwa (*donatio propter nuptias*). Podobnie jak w przypadku pierwszej ze wspomnianych wyżej darowizn, początkowo, gdy zmarł mąż, przysporzenie zatrzymywała żona (natomiast w razie śmierci żony, *donatio propter nuptias* przypadała dzieciom, a gdy ich nie było – mężowi). Inaczej rzecz się miała, gdy wdowa powtórnie wyszła za mąż. Wówczas bowiem miała ona prawo wskazać, któremu z dzieci przypadnie własność owej darowizny (obciążonej na jej rzecz użytkowaniem). W Nov. 2,1 (z 535 roku) oraz w Nov. 22,25 (z 536 roku) Justynian odbiera jej to prawo wyboru, przyznając wszystkim dzieciom równe udziały (a jej jedynie *ususfructus*). Z kolei stosownie do wydanej w 539 roku Nov. 98,1 w przypadku śmierci męża własność takiej darowizny otrzymywały dzieci, żona zaś jedynie *ususfructus* i to nawet wówczas, gdy nie wyszła ona powtórnie za mąż. Ostatecznie, stosownie do treści komentowanej Noweli, dzieci otrzymywały ową darowiznę w równej części z pozostałym przy życiu rodzicem, o ile nie zawarł on powtórnie związku małżeńskiego.

Ad Nov. 127,4

Repudium było to jednostronne, nieformalne oświadczenie woli jednego z małżonków o rozwiązaniu małżeństwa (terminem tym określano również oświadczenie o zerwaniu zaręczyn). Zazwyczaj posługiwano się posłańcem (*nuntius*), a w prawie poklasycznym (także justyniańskim)

listem rozwodowym (*libellus repudii*). Jakkolwiek Justynian podkreślał, że małżeństwo, analogicznie do innych więzi ludzkich, jest rozerwalne, to jednak w odróżnieniu od regulacji, które zawarł w swej kodyfikacji (głównie w Kodeksie), w wydanych później rozporządzeniach (nowelach) znacznie ograniczył możliwości jednostronnego oddalenia małżonka. Było to dopuszczalne jedynie w pewnych przypadkach, o których mowa w Nov. 22 oraz Nov. 117. W ostatnim ze wspomnianych rozporządzeń cesarskich (z 542 roku) Justynian zaostrzył sankcje za dokonanie *repudium sine causa*. Poza tymi, które dotyczyły majątku osoby oddalającej małżonka bez słusznej przyczyny, cesarz ten postanowił, że kobieta ma zostać zamknięta na całe życie w klasztorze wskazanym przez biskupa miejsca zamieszkania małżonków. Traciła ona również pozostały (poza posagiem) należący do niej majątek – w dwóch trzecich na rzecz wspólnych dzieci, a w jednej trzeciej na rzecz owego klasztoru. Jeżeli zaś nie miała dzieci, dwie trzecie przechodziły na klasztor, a jedna trzecia na jej wstępnych. Natomiast gdy brak było zarówno dzieci, jak i wstępnych, cały posiadany przez nią majątek przechodził na klasztor. Stan taki trwał do 548 roku, kiedy to wydana została komentowana nowela. Tamże Justynian, wychodząc z założenia, że każdy, kto dokonuje *repudium sine causa*, dopuszcza się takiego samego przestępstwa, przyjął zasadę, że oddalający współmałżonka powinien podlegać bez względu na płeć takim samym sankcjom. To znalazło również swoje potwierdzenie w wydanej w 556 roku Nov. 134, przy czym, gdyby małżonek, który dokonał *repudium sine causa*, jeszcze przed umieszczeniem w klasztorze zechciał pojednać się ze współmałżonkiem, którego wcześniej oddalił, należało go traktować tak, jakby nie popełnił przestępstwa, i uwolnić od wszelkich kar. Gdyby jednak nie doszło do ponownego nawiązania wspólnoty wskutek sprzeciwu drugiej strony, małżonek dokonujący *repudium sine causa* ponosił wszystkie kary przewidziane za jego dokonanie.

ΡΕΖ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΜΕΓΙΣΤΟΣ ΤΥΠΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΩΣ ΔΕΙ ΣΤΕΛΛΕΣΘΑΙ
ΕΠΙ ΝΟΜΗΣ ΒΑΣΣΟΥ ΤΟΥ ΕΝΔΟΞΟΤΑΤΟΥ ΕΠΑΡΧΟΥ

Φλάβιος Κομίτας Θεόδωρος Βάσσος οἱ μεγαλοπρεπέστατοι ἑπαρχοὶ
τῶν ἱερῶν πραιτωρίων λέγουσιν.

<Προοίμιον.> Τὰ μὲν ἄλλα, ὅσα διευτώθη παρὰ τῶν ἡμετέρων
θρόνων, καὶ ἐν κοινοῖς δηλούμενα γράμμασιν ἢ καὶ ἄλλοις γενικοῖς
τύποις τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς ἢ περὶ τῶν ἐπιχωρίων ἀρχόντων καὶ τά-
ξεων καὶ ὅλως ἀπαιτητῶν διαλεγομένοις, καθ' ὃν αὐτοὺς δέοι τρόπον
τοῖς ὑπηκόοις προσφέρεσθαι, ἢ περὶ τῆς τῶν ὑπηκόων αὐτῶν ἐν τοῖς
συναλλάγμασιν ὀρθότητος καὶ τῆς περὶ τὰς εὐσεβεῖς εἰσφορὰς εὐγνω-
μοσύνης, τὴν ἑαυτῶν ἔχειν ἰσχὺν βουλόμεθα καὶ ἐκ τῆς παρουσίας ἡμῶν
προστάξεως, ἐκεῖνο δὲ σαφέστερον ἔτι προσδιορίσασθαι δεῖν ἔγνωμεν.

CAPUT I

Εἰ γάρ τις ἀκινήτου τινὸς ἀντιλαβέσθαι σπουδάζων ἀρχικὰς ψήφους
πορίσοιτο, ἐπὶ μὲν τῆς εὐδαίμονος ταύτης πόλεως ἀρκέσει τυχὸν ἢ τάξις
τὴν σχολὴν μαρτυροῦσα τῆς τῶν πραγμάτων τούτων νομῆς, εἰ καὶ τῶν
γειτόνων ἢ αὐτῇ τάξις λέγοι μαθεῖν, ὥς οὐδεὶς τῶν πραγμάτων τούτων
ἐπιλέληπται· ἐπὶ δὲ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κειμένων ὑπὸ τοῖς τῶν τόπων
ἐκδίκοις ὑπομνήματα [ᾗ] παραπλησίως ταῦτο τοῦτο πράττοντα δεήσει
συνίστασθαι, μαρτυρίας μὲν ἔχοντα τῶν γειτόνων. τῆνικαῦτα δὲ ἄδειαν
παρέχομεν τοῖς τὰς ψήφους ἡτηκόσι τὰ πράγματα κατασχεῖν. καὶ τοῖς
μέλλουσι δὲ ἐκ συναλλαγμάτων τινῶν πρᾶγμα λαμβάνειν καὶ νομὴν
τοιαύτην ἢ δεσποτείαν ὑπὸ τὴν ἑαυτῶν ποιεῖσθαι κατοχὴν ἀναγκαίως
τὰς τῶν ἐκδίκων <τῶν> ἐν ταῖς ἐπαρχίαις μαρτυρίας νομίζομεν, ὥστε
ὑπομνημάτων συνισταμένων ὑπ' αὐτοῖς δηλοῦσθαι τὴν παράδοσιν, εἴτε
ἐπιστάλματα τύχοι γραφέντα φροντισταῖς εἴτε ἐπισταλμάτων χωρὶς ἢ
παράδοσις μέλλοι γίνεσθαι, προσόντος ἐνταῦθα τοῦ καὶ τοὺς γεωρ-
γοὺς ἥτοι φροντιστὰς χρῆναι συνομολογεῖν ἐπὶ τῶν ὑπομνημάτων,
ὥς τὸν νεώτερον εἰδεῖν νομέα καὶ δεσπότην καὶ τῇ τοῦ παραδόντος
ἀκολουθήσαιεν γνώμη τοῦτο αὐτοῖς ἐπιτρέψαντος. ἔνθα δὲ ἂν ἐκδικος
μὴ παρῇ, τὸν λαμπρότατον τῆς ἐπαρχίας ἄρχοντα τὰ τοιαῦτα συνιστᾶν

167

NAJWAŻNIEJSZA REGULACJA PRAWNA O CHARAKTERZE
OGÓLNYM NAJDOSTOJNIEJSZEGO PREFEKTA BASSUSA
DOTYCZĄCA TEGO, W JAKI SPOSÓB WINNO BYĆ
DOKONYWANE WPROWADZENIE W POSIADANIE

Najwspanialszy prefekt świętego (cesarskiego) pretorium Flavius Comitas Theodorus ogłasza:

Przedmowa. <Wszelkie> inne wytyczne, które zostały wydane przez nasze trony (tj. urzędy) i podane do wiadomości publicznej w dokumentach publicznych lub w innych ogólnych rozkazach naszego urzędu, dotyczące sposobu, w jaki sprawujący władzę urzędnicy prowincjonalni, ich personel pomocniczy oraz poborcy podatkowi powinni traktować ludność, lub dotyczące uczciwego postępowania ludności w zakresie umów i płacenia podatków, pozostają w mocy po wydaniu naszego obecnego rozporządzenia, ale wiemy, że powinniśmy wprowadzić bardziej szczegółowe przepisy dotyczące następującej kwestii.

Rozdział 1

Jeśli ktoś, pragnący przejąć <wolną> nieruchomość, uzyska orzeczenie sędziego <w tej sprawie>, wystarczy w tym szczęśliwym mieście (Konstantynopol), aby urzędnicy z korpusu urzędniczego (*schola*) potwierdzili stan posiadania tego majątku, o ile ci sami urzędnicy oświadczą również, że dowiedzieli się od sąsiadów, iż nikt nie jest w jej posiadaniu. Jednak w przypadku nieruchomości położonych na prowincji konieczne jest sporządzenie protokołów przed urzędnikiem (obrońcą) odpowiedzialnym za ochronę lokalnej społeczności, które stwierdzają to samo i są poparte zeznaniami sąsiadów. Po wykonaniu tych czynności zezwalamy osobom, które wystąpiły o wydanie orzeczenia, na objęcie posiadania nieruchomości. Uważamy również, że zeznania obrońców w prowincjach są niezbędne w przypadku osób, które zamierzają przejąć posiadanie lub własność rzeczy na podstawie jakichś umów, a protokoły sporządzone przed takimi obrońcami powinny stwierdzać, że doszło do przekazania, niezależnie od tego, czy pisemne polecenie <przekazania> zostało wysłane do zarządcy <nieruchomości>, czy też przekazanie

ὑπομνήματα προστάττομεν ἢ τὸν ὀσιώτατον τῆς πόλεως ἱερέα, ὃς ἦν ἢ κτῆσις ἐστίν, ὑπὲρ ἧς τὰ τοιαῦτα πράττεται, εἰ πολλῶ τυχὸν ὁ τῆς ἐπαρχίας ἡγούμενος ἀπολείποιο τῶν τόπων, ἐν οἷς ἡ παράδοσις γίνεται. ἐν δὲ τῇ βασιλίδι ταύτῃ πόλει καὶ τοὺς καλουμένους ἐκβιβασμοὺς καὶ τὰ ὑπὲρ τῶν παραδόσεων συνιστάμενα ἐκμαρτύρια ῥοπήν ἱκανὴν διδόναι τοῖς παρειληφόσιν ἡγούμεθα.

<Επίλογος.> Προστάττομεν τοίνυν τῇ σῇ μεγαλοπρεπείᾳ καὶ τῇ πειθομένῃ σοι τάξει καὶ πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν ἰθυνομένην ὑπὸ σοῦ χώραν διαιτωμένοις πάντων ἐφεξῆς ἐπιμελήσασθαι τῶν παρεγγυησαμένων ὁμοίως.

nastąpiło bez takiego polecenia, a ponadto chłopci <pracujący na tej nieruchomości> lub <jej> zarządca powinni potwierdzić w protokołach, że znają nowego posiadacza i właściciela i że będą przestrzegać poleceń osoby dokonującej przekazania, która im to nakazała. Jeśli natomiast obrońca byłby nieobecny, protokół sporządza się przed namiestnikiem prowincji, mężem najznamienitszym, a jeśli znajduje się on daleko od miejsca przekazania, przed najczcigodniejszym kapłanem miasta (biskupem), w którym dochodzi do wydania <rzeczy>. Uważamy natomiast, że w tym cesarskim mieście (Konstantynopol) tak zwane nakazy egzekucyjne i zaświadczenia sporządzane w związku z przekazaniem stanowią wystarczającą podstawę dla przejmującego <nieruchomość>.

Zakończenie. Dlatego też polecamy Twojej Wysokości i podległemu Tobie personelowi pomocniczemu, a także wszystkim <urzędnikom> zamieszkującym administrowaną przez Ciebie prowincję, aby w podobny sposób mieli pieczę nad osobami, które dokonują przekazania rzeczy.

[Bez daty]

Ad Nov. 167

Kopista tekstu greckiego, prawdopodobnie zdezorientowany długością pełnego imienia i nazwiska wskazanego w nagłówku prefekta, przyjął najwyraźniej, że Bassus (jego krótki biogram zob. wyżej) to dwie osoby i dlatego zarówno czasownik, jak i rzeczownik określający „prefekci” umieścił tamże w liczbie mnogiej. W niniejszym tłumaczeniu nagłówków został skorygowany. Z komentowanej noweli jasno wynika, że aby objąć nieposiadaną przez nikogo nieruchomość, konieczne było uzyskanie stosownego orzeczenia sądu. Ponadto, aby zapobiec pomyłce, fakt, że nieruchomość nie jest w czyimś posiadaniu, musi zostać wykazany w oparciu o wiarygodne dowody (świadkowie), z których to czynności sporządzany jest protokół. Nowela ta pokazuje także, że w odniesieniu do nieruchomości położonych w prowincjach uznano za wskazane sporządzanie stosownego protokołu przekazania również w przypadku ich nabywania w wyniku zawartej wcześniej umowy, na przykład sprzedaży, być może z powodu korzyści, jakie zapewniają rejestry, w których

ΡΞΗ ΠΕΡΙ ΕΠΙΒΟΛΩΝ

... „Προστάττομεν κήνσω ἥγουν ἀπογραφῇ χωρία φέρεσθαι μόνον, οὐ μὴν οἰκίας ἢ ἄλλα πράγματα. ἡ δὲ ἐπιφορὰ ὁμοκλήνσοις γίνεται. φυλάξει δὲ τοῦτο ὁ τοῦ ἔθνους ἡγούμενος καὶ ἡ πειθομένη αὐτῷ τάξις καὶ οἱ πράκτορες τῶν δημοσίων εἰσφορῶν, ἀνὰ τριάκοντα χρυσίου λιτρῶν ὑφορώμενοι ποινήν”. ταῦτη τῇ ψήφῳ καὶ νῦν ἀκολουθοῦντες γενικοὺς ποιούμεθα τύπους, ὥστε μηδένα διδόναι ὑπὲρ ὁμοδούλων ἢ ὁμοκλήνσων ἐπιβολὴν ἐπὶ οἰκίαις ἢ ἄρτοις πολιτικοῖς ἢ ἑτέρῳ τινὶ μὴ ἐγγεγραμμένῳ τῷ κήνσω. ταῦτα φυλαττέσθω, ταῦτα πέρατι παραδιδόσθω, τῶν παραβαίνόντων αὐτὰ ποινήν δέκα χρυσίου λιτρῶν κατατιθέντων καὶ κατὰ τῆς ἑαυτῶν οὐσίας οὐ μετρίαν ἐπιφερόντων ζημίαν. οἱ γὰρ διὰ ταῦτα ἀδικοῦμενοι ἔξουσι κατὰ τῶν παραβαίνόντων καὶ τῶν ἐκείνους κληρονομοίντων καὶ πραγμάτων αὐτῶν ἀγωγὴν ὑπὲρ τοῦ παρὰ τὸν νόμον ὑπομεῖναι ζημίαν. τῶν λαμπροτάτων ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπηρετουμένων αὐτοῖς τάξεων καὶ τῶν ἀπανταχοῦ γῆς ἐκδίκων τὰ παρ’ ἡμῶν γενικῶς διατεταγμένα φυλαττόντων καὶ ὑφορωμένων τὰ ὠρισμένα κατ’ αὐτῶν ἐπιτίμια.

przechowywano wspomniane wyżej protokoły. Co ciekawe w takich przypadkach, do protokołu winno również zostać wciągnięte oświadczenie zarządcy przekazywanej nieruchomości lub znajdujących się na niej chłopów pracujących wcześniej dla dotychczasowego jej właściciela, że znają osobę, która nabyła ową nieruchomość.

168

O PRZYMUSOWYM PRZYDZIALE OPUSZCZONYCH
GRUNTÓW

[Bez nagłówka]

„Nakazujemy, aby do rejestru podatkowego wpisywano wyłącznie grunty <wiejskie>, a nie domy czy inne rzeczy <nieruchome>. <W celu zapewnienia poboru podatków z całego obszaru> do gruntów objętych obowiązkiem podatkowym przymusowo przydzielane są <opuszczone grunty sąsiadujące>. Zadba o to osoba <sprawująca władzę nad daną> ludnością i podległy jej personel oraz poborcy podatków publicznych pod groźbą kary w wysokości trzydziestu funtów złota”. Kierując się również teraz tamtą decyzją (dekretem), wprowadzamy regulację prawną o charakterze ogólnym, by żadne tego typu przymusowe przydziały <i związany z tym obowiązek zapłaty podatku z tytułu zbiegłych> wspólniewolników lub <opuszczonych> gruntów współobjętych podatkiem nie stanowiły obciążenia dla domów, darmowych przydziałów żywności lub innych <rzeczy> nieobjętych rejestrem podatkowym. Należy tego przestrzegać i wprowadzać w życie, a ci, którzy to prawo łamią, muszą zapłacić karę w wysokości dziesięciu funtów złota i wystawiają swój majątek na znaczne niebezpieczeństwo. Tym bowiem, których prawa zostały naruszone w ten sposób, przysługuje roszczenie przeciwko sprawcom, ich spadkobiercom oraz względem należącego do nich majątku z tytułu szkód poniesionych wbrew obowiązującym przepisom. Namiestnicy mężowie najznakomitsi i podległy im personel oraz obrońcy <odpowiedzialni za ochronę lokalnej społeczności> wszędzie (w całym państwie) muszą przestrzegać ogólnego nakazu wydanego przez Nas i muszą obawiać się przewidzianej dla nich kary.

[Bez daty]

Ad Nov. 168

Komentowana nowela rozpoczyna się fragmentaryczną regulacją skierowaną do konkretnego obszaru (gdzie dotychczas nie istniał rzymski system podatkowy), leżącego prawdopodobnie na obrzeżach Imperium lub niedawno zdobytych terytoriach. Wskazywać na to może użycie w tekście terminu τοῦ ἑθνοῦς ἡγούμενος (naczelnik ludu), na określenie osoby sprawującej władzę nad mieszkańcami tychże terytoriów. Termin ἑθνή był bowiem często stosowany w odniesieniu do „barbarzyńców”. Być może chodzi o Arabów zamieszkujących wzdłuż wschodniej granicy Imperium. Alternatywnie termin ten mógł odnosić się do urzędnika ponoszącego odpowiedzialność za społeczność korzystającą z uprzywilejowanego statusu fiskalnego. Słowo ἑθνος jest potwierdzone w tym znaczeniu na przykład w pochodzącej z VI wieku glosie do jednego z fragmentów Digestów justyniańskich (D.22.3.1). Natomiast wspomniani w tej części komentowanej noweli poborcy podatkowi (gr. πράκτορες, łac. *exsecutores*) byli urzędnikami podległymi prefektowi stojącemu na czele danej prefektury (zob. również Nov. 26,4). Wracając do treści wspomnianej regulacji, stanowi ona, że do rejestru podatkowego miały być wpisywane tylko grunty wiejskie należące do czyjegoś majątku, a nie inne wchodzące w jego skład rodzaje nieruchomości, oraz że nastąpi przeniesienie podatków z dowolnego sąsiedniego majątku, który nie wywiązał się z płatności. To ostatnie postanowienie, powiązane tematycznie z Nov. 166, wydaje się podstawą regulacji o charakterze ogólnym wspomnianej w drugiej części komentowanej noweli, gdzie mowa jest o tym, które składniki majątku podatnika nie mogą być obciążone powstałym w ten sposób obowiązkiem podatkowym.

Data wpłynięcia artykułu: 27.04.2026

Data zaakceptowania do druku: 15.05.2026

Finansowanie badań: niniejsza publikacja nie otrzymała żadnego zewnętrznego wsparcia finansowego.

Oświadczenie właściwej komisji etycznej: nie dotyczy.

Konflikt interesów: autorzy deklarują, że nie ma żadnego konfliktu interesów związanego z publikacją niniejszych badań.